स्थानीय राजपत्र

तीनपाटन गाउँपालिकाद्वारा प्रकाशित

खण्ड १०) लाम्पनटार, जेठ ३१ गते, २०८३ साल (संख्या १

भाग २

गाउँ कार्यपालिकाबाट स्वीकृतः २०८३/०२/११

प्रमाणीकरण मितिः २०८३/०२/२६

तीनपाटन गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

लाम्पनटार, सिन्धुली

बागमती प्रदेश, नेपाल

पोषणमैत्री टोल तथा वस्ती स्थापनाको कार्यविधि, २०८३

१. प्रस्तावना

पोषणमैत्री टोल वा वस्ती स्थापनाको मूल उद्देश्य समुदायलाई खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा सक्षम बनाउनु हो। यसले स्थानीय स्तरमा उत्पादन, उपभोग र वितरण प्रणालीलाई सुदृढ गर्दै प्रत्येक घरधुरीमा पौष्टिक आहारको पहुँच सुनिश्चित गर्न मद्दत गर्छ। यस प्रक्रियाले बालबालिका, गर्भवती महिला, वृद्ध तथा अन्य संवेदनशील समूहलाई प्राथमिकतामा राखी उनीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण सुधारमा योगदान पुऱ्याउँछ। साथै, सुरक्षित खानेपानी, सरसफाइ, विद्यालयमा पोषणमैत्री दिवाखाजा कार्यक्रम, र सामुदायिक पोषण बगैंचाजस्ता पहलहरूले जीवनस्तरलाई दीर्घकालीन रूपमा सुधार गर्ने आधार तयार गर्दछ।

यस कार्यविधिले पोषणमैत्री स्थानीय बस्ती, वडा तथा स्थानीय तहमा हुनु पर्ने बहुक्षेत्रीय आधारभूत विषयवस्तुहरुको व्यवस्थापन-मा ध्यान दिएको छ। विशेषत यस कार्यविधिले सामाजिक सहभा-गिता र संस्थागत संरचनालाई जोड दिन्छ। वडा स्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सहजिकरण समिति, महिला समूह, विद्यालय व्य-वस्थापन समिति, र स्थानीय सरकारबीचको सहकार्यले कार्यक्रम-लाई स्थायी र प्रभावकारी बनाउँछ। यसरी पोषणमैत्री टोल वा वस्तीले स्वास्थ्य, शिक्षा, सरसफाइ र सामाजिक एकता प्रवर्द्धन गर्दै समुदायलाई आत्मनिर्भर, समावेशी र दीर्घकालीन विकासतर्फ उन्मुख गराउने लक्ष्य राखि यो कार्यविधि तयार गरिएको छ।

२. उद्देश्य

- सन्तुलित आहार सुनिश्चित
- बालबालिका, गर्भवती महिला र वृद्धहरूको पोषण सुधार
- स्थानीय उत्पादन र उपभोग प्रवर्द्धन
- सामुदायिक सहभागिता र स्वामित्व वृद्धि
- दीर्घकालीन स्वास्थ्य र सामाजिक विकासमा योगदान
- वातावरणिय तथा व्यक्तिगत सरसफाईमा सुधार

३. कार्यक्षेत्र

- गाउँपालिका भित्रका टोल, वस्ती वा बस्ती समूह
- विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सहकारी, महिला समूह, युवा क्लब, र स्थानीय सरकारसँग सहकार्य।

४. परिभाषा

पोषणमैत्री टोल वा वस्ती भन्नाले त्यस्तो क्षेत्र वा स्थानलाई जनाइन्छ जसले आफ्नो जीवनशैलीमा खाद्य सुरक्षा, पोषण शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, र सरसफाइलाई प्रमुख प्राथमिकता दिन्छ। यस किसिमको वस्तीमा प्रत्येक घरधुरीले पौष्टिक आहार उत्पादन र उपभोगमा ध्यान दिइएको हुन्छ। जसमा विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थाले पोषणमैत्री कार्यक्रम सञ्चालन गर्छन्, र सामुदायिक स्तरमा सरसफाइ तथा सुरक्षित खानेपानी सुनिश्चित गरिन्छ। यसले बालबालिका, गर्भवती महिला, वृद्ध तथा अन्य संवेदनशील समूहलाई विशेष संरक्षण प्रदान गर्दै दीर्घकालीन स्वास्थ्य र सामाजिक विकासमा योगदान पुऱ्याउँछ।

यसलाई प्रभावकारी बनाउन सामुदाय स्तरमा पोषण प्रवर्द्धन समिति गठन गरिन्छ, जसमा स्थानीय नेतृत्व, महिला समूह, विद्यालय प्रति-

निधि, स्वास्थ्यकर्मी तथा अन्य सरोकारवालाको सहभागिता रहन्छ। यस समितिले पोषण शिक्षा, स्वास्थ्य परीक्षण, करेसाबारी व्यवस्थापन, विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम, र सरसफाइ अभियानजस्ता गतिविधि सञ्चालन गर्छ। यस संरचनाले समुदायलाई आत्मनिर्भर, सहभागी र दीर्घकालीन रूपमा पोषणमैत्री बनाउन मद्दत पुऱ्याउँछ।

५. संरचना

पोषणमैत्री टोल तथा वस्ती स्थापनाको उद्देश्य समुदायमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षालाई सुनिश्चित गर्दै स्वास्थ्य, शिक्षा, सरसफाइ र सामाजिक सहभागितालाई सुदृढ बनाउनु हो। यस प्रक्रियामा कृषि उत्पादन र पशुपन्छी विकासलाई प्रवर्द्धन गर्दै स्थानीय स्तरमा पौष्टिक आहारको पहुँच बढाइन्छ। साथै, सुरक्षित खानेपानीको व्यवस्था र बालबालिकाको पोषण सुधारलाई प्राथमिकतामा राखिन्छ। विशेष गरी सुनौला हजार दिनका आमाहरूको पोषण सुधारलाई केन्द्रमा राखी गर्भावस्था र बाल्यकालमा आवश्यक पोषण उपलब्ध गराउने कार्यलाई प्राथमिकतामा राखि कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरिन्छ।

यसलाई प्रभावकारी बनाउन नेपाल सरकारले अघि सारेको बहुक्षेत्रीय पोषण योजना (MSNP)को अवधारणा अनुसार कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन ल्याइन्छ, जसले कृषि, स्वास्थ्य, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाइ, महिला सशक्तिकरण र सामाजिक सुरक्षा जस्ता क्षेत्रहरूको एकीकृत कार्यान्वयनमा प्राथमिकता दिँदै कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिन्छ। साथै, स्थानीय तहमा पोषणमैत्री स्थानीय शासन अवलम्बन गर्ने नीतिलाई समावेश गरिन्छ, जसले गाउँपालिकाको पोषणमैत्री कार्यक्रमलाई संस्थागत रूपमा सञ्चालन गर्न सक्षम बनाउँछ। यसरी, पोषणमैत्री टोल वा वस्तीले समुदायलाई आत्मनिर्भर, सहभागी

र दीर्घकालीन रूपमा स्वस्थ र समावेशी विकासतर्फ उन्मुख गराउने लक्ष्य लिइ अगाडी वढ्दछ ।

पोषणमैत्री टोल वा वस्तीको सफल सञ्चालनका लागि स्पष्ट संरचना आवश्यक हुन्छ । यस संरचनामा पहिलो आधार पोषणमैत्री नमुनाटोल सञ्चालन तथा व्यवस्थापन समिति गठन गर्नु हो । सबै मापदण्डहरू पुरा गरेको बस्ती वा टोलमा सहभागितात्मक तवरबाट प्रारम्भिक भेला आयोजना गरि, ७-९ सदस्य रहने एक समिति गठन गरिने छ । यस समितिमा स्थानीय नेतृत्व, महिला, युवा, विद्यालय तथा स्वास्थ्यकर्मीलाई समेटेर पोषणमैत्री स्थानीय तह घोषणाका सबै सूचकहरु सम्बन्धी गतिविधि सञ्चालन र निगरानी गर्ने जिम्मेवारी दिइन्छ । जसमा निम्नानुसारका प्रतिनिधिहरु रहने छन् :

- नमुना टोलका प्रतिनिधिहरूको तर्फबाट सहभागितात्मक छलफलका आधारमा समितिको अध्यक्ष, सचिव र कोषाध्यक्ष
- महिला समूह/सहकारी संस्थाको प्रतिनिधि सदस्य
- विद्यालय पोषण उपसमितिको प्रतिनिधि सदस्य
- स्वास्थ्य चौकी/पोषण केन्द्र प्रतिनिधि सदस्य
- स्थानीय सरकारका प्रतिनिधि सदस्य सचिव

६. कार्य सञ्चालन प्रक्रिया

स्थानको छनोट

क. पूर्व तयारी :

पोषणमैत्री टोल वा वस्ती स्थापना गर्नको पहिलो चरण पूर्व तयारी हो । यस चरणमा समुदायलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रममार्फत पोषण, स्वास्थ्य र सरसफाइको महत्वबारे जानकारी दिइन्छ । स्थानीय टोल वा वस्तीका बासिन्दाले आफ्नो दैनिक जीवनमा

पौष्टिक आहार, सुरक्षित खानेपानी, र सरसफाइ अभ्यासलाई कसरी प्राथमिकता दिन सकिन्छ भन्ने कुराको जानकारी गराइन्छ। यसले सामुदायिक चेतना र सहभागिता बढाउँछ, जसले आगामी कार्यक्र-मलाई सहज र प्रभावकारी बनाउन मद्दत गर्दछ।

त्यसपछि, स्थानीय वास्तविकतालाई आधार मानेर बालबालिका, महिला र वृद्धहरूको पोषण स्थिति मूल्याङ्कन गरिन्छ। यस मूल्या-ङ्कनले कुन समूह बढी जोखिममा छ, कुन क्षेत्रमा सुधार आवश्यक छ, र कुन किसिमका कार्यक्रम उपयुक्त हुन्छन् भन्ने विवरण तयार गरिन्छ। उदाहरणका लागि, यदि कुनै टोलमा बालबालिकामा कुपोषण दर उच्च छ भने विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमलाई प्राथ-मिकता दिनु पर्दछ; यदि गर्भवती महिलामा पोषण अभाव छ भने सुनौला हजार दिन कार्यक्रमलाई बलियो बनाउन पर्दछ। यसरी पूर्व तयारी चरणले समुदायको आवश्यकता अनुसार कार्यक्रम छनौट गर्न सहज बनाउनुका साथै दीर्घकालीन प्रभावकारीता सुनि-श्चित गर्छ।

ख. समिति गठन:

पोषणमैत्री टोल वा वस्ती स्थापनाको दोस्रो चरणमा समिति गठन गरिन्छ। यस समितिमा गाउँ वा टोलका स्थानीय नेतृत्व, महिला समूह, युवा क्लब, र विद्यालयका प्रतिनिधिहरूलाई समेटिन्छ। यस्तो संरचनाले समुदायका सबै तहका मानिसलाई सहभागी गराउँछ, जसले निर्णय प्रक्रियामा पारदर्शिता र साझा जिम्मेवारी सुनिश्चित गर्छ।

समितिको गठनले कार्यक्रमलाई केवल बाह्य सहयोगमा निर्भर हुन नदिई स्थानीय स्वामित्वलाई बलियो बनाउँछ। महिला समूहले पोषण र परिवार स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउँछ भने युवा क्लबले सरसफाइ, जनचेतना र व्यवहार परिवर्तन अभियानलाई अगाडि बढाउँछ। विद्यालय प्रतिनिधिले बालबालिकाको पोषण र

शिक्षा कार्यक्रमलाई जोड दिन्छन्, र स्थानीय नेतृत्वले सम्पूर्ण गतिविधिलाई समन्वय गर्दै नीति तथा स्रोत व्यवस्थापनमा सहयोग पुऱ्याउँछन्। यसरी समिति गठनले समुदायलाई आत्मनिर्भर, सहभागी र दीर्घकालीन रूपमा पोषणमैत्री बनाउन आधार तयार गर्छ।

समिति निम्नानुसार गठन गरिने छ :

- अध्यक्ष: १ जना
- उपाध्यक्ष: १ जना
- सचिव: १ जना
- कोषाध्यक्ष : १ जना
- सदस्यहरू: ३ देखि ५ जना सम्म

ग. योजना निर्माण:

पोषणमैत्री टोल वा वस्ती स्थापनाको तेस्रो चरणमा योजना निर्माण गरिन्छ। यस चरणमा स्थानीय परिवेशलाई ध्यानमा राखी समुदायका आवश्यकता अनुसार कार्यक्रमहरू छनौट गरिन्छ। उदाहरणका लागि, प्रत्येक घरधुरीमा करेसाबारी स्थापना गरेर तरकारी, फलफूल र दलहन उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरिन्छ, जसले परिवारलाई दैनिक पौष्टिक आहारमा सहयोग पुऱ्याउँछ। विद्यालयमा दिवा खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गरेर बालबालिकालाई नियमित रूपमा पौष्टिक खाना उपलब्ध गराइन्छ, जसले सिकाइ र स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष सुधार ल्याउँछ। साथै, नियमित स्वास्थ्य परीक्षणलाई प्राथमिकता दिइन्छ, जसले गर्भवती महिला, बालबालिका र वृद्धहरूको पोषण स्थिति बुझ्न र सुधार गर्न मद्दत गर्छ।

ग्रामीण क्षेत्रमा भने सरसफाइ अभियान र सुरक्षित खानेपानीको व्यवस्था विशेष महत्व राख्छ। किनकि सरसफाइ र खानेपानीमा सुधार नभएसम्म पोषण सुधारको प्रयास दीर्घकालीन रूपमा टिकाउ हुँदैन। सामुदायिक सरसफाइ अभियानले रोग नियन्त्रणमा सहयोग

पुऱ्याउँछ भने सुरक्षित खानेपानीले बालबालिकामा हुने झाडापखाला जस्ता रोगहरू घटाउँछ। यसरी योजना निर्माण चरणले स्थानीय आवश्यकता अनुसार कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिँदै पोषण सुधारमा प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउँछ र समुदायलाई आत्मनिर्भर बनाउन आधार तयार गर्छ।

घ. कार्यान्वयन :

पोषणमैत्री नमुना टोल वा बस्ती स्थापनाको चौथो चरणमा कार्यान्वयन गरिन्छ। यस चरणमा अनुसूची ३ बमोजिमका क्रियाकलापहरू छनौट गरी कार्यान्वयन गर्न सकिनेछ। यदि पोषणमैत्री नमुना टोल वा बस्ती निर्माण सम्बन्धी कार्य सञ्चालन गर्दा खानेपानीको लागि धारा निर्माणको कार्य गर्नु परेमा प्राविधिक इष्टिमेट अनुसार बिल बमोजिमको लागत रकम सिधै लाभग्राहीलाई वडा कार्यालयको समन्वयमा कार्य सञ्चालन पश्चात् नगद रकम प्रदान गरिनेछ र सार्वजनिक स्थलमा फोहोर व्यवस्थापनको लागि खाल्डो निर्माण गर्नु परेमा प्राविधिक इष्टिमेट अनुसार कार्य सञ्चालन पश्चात् डोरहाजिरिमा वडा स्तरीय अनुगमन समितिबाट अनुगमन गराई सम्बन्धित व्यक्तिको खाता नं मा भुक्तानी गरिनेछ।

ङ. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन :

पोषणमैत्री टोल वा वस्ती स्थापनाको अन्तिम चरणमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन सञ्चालन गरिन्छ। यस चरणमा समितिले नियमित रूपमा मासिक बैठक आयोजना गरेर कार्यक्रमको प्रगति समीक्षा गर्नेछ। बैठकमा करेसाबारी, विद्यालयमा दिवा खाजा कार्यक्रम, स्वास्थ्य परीक्षण, सरसफाइ अभियान जस्ता गतिविधिहरूको स्थितिको बारेमा छलफल गरिन्छ। यसले समुदायलाई आफ्ना प्रयासहरू कहाँ सफल भए र कहाँ सुधार आवश्यक छ भन्ने स्पष्ट बुझ्न मद्दत गर्छ।

त्यसैगरी, बालबालिकाको तौल र उचाइ अभिलेख राखेर पोषण सुधारको अवस्था निगरानी गरिन्छ। यसले कुपोषण दर घटेको छ

वा छैन भन्ने तथ्याङ्कीय प्रमाण दिन्छ। वार्षिक रूपमा समीक्षा तथा प्रतिवेदन तयार गरेर स्थानीय सरकार र समुदायलाई जानकारी दिइन्छ, जसले आगामी वर्षका लागि सुधारात्मक कदम चाल्न सहयोग पुऱ्याउँछ। उदाहरणका लागि, यदि प्रतिवेदनले गर्भवती महिलामा पोषण अभाव देखाउँछ भने आगामी वर्षमा सुनौला हजार दिन कार्यक्रमलाई अझ बलियो बनाउन सकिन्छ। यसरी अनुगमन तथा मूल्यांकनले कार्यक्रमलाई पारदर्शी, तथ्यमा आधारित र दीर्घ-कालीन रूपमा प्रभावकारी बनाउन मद्दत गर्छ।

७. जिम्मेवारी

पोषणमैत्री टोल वा वस्ती स्थापनामा विभिन्न पक्षहरूको जिम्मेवारी स्पष्ट रूपमा निर्धारण गरिन्छ, जसले कार्यक्रमलाई प्रभावकारी र दीर्घकालीन बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ।

- **पोषणमैत्री नमुना टोल विकास समिति:**
  - कार्यक्रम सञ्चालन, गतिविधिहरूको समन्वय, र नियमित अनुगमन गर्ने।
  - कार्यक्रम सञ्चालनका लागि आर्थिक कारोबार गर्ने प्रयोजन-का लागि समितिको एक बैंक खाता सञ्चालन गर्ने जसमा आर्थिक कारोबारका लागि अध्यक्ष र कोषाध्यक्षको संयुक्त हस्ताक्षर हुनेछ।
  - समय समयमा कार्यक्रम प्रगति प्रतिवेदन तयार गरि सार्वजनिकिकरण गर्ने ।
  - विभिन्न निकायहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्ने ।
  - पोषणमैत्री अभियानलाई निरन्तर रूपमा अगाडी बढाउने ।
- **स्थानीय सरकार:**
  - बजेट, नीति तथा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने,

कार्यक्रमलाई संस्थागत बनाउने।

- **विद्यालय:**
  - बालबालिकाको पोषण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, विद्यालय दिवा खाजा र पोषण शिक्षा प्रवर्द्धन गर्ने।
  - विद्यालयमा भएका पोषणका गतिविधिहरूलाई समुदाय स्तरमा जानकारी गराउने ।
- **स्वास्थ्य संस्था:**
  - नियमित स्वास्थ्य परीक्षण, पोषण परामर्श, र अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने।
- **वडा समितिका पदाधिकारी:**
  - वडा स्तरमा पोषणमैत्री कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिने, स्थानीय स्रोत परिचालन गर्ने, र समुदायसँग प्रत्यक्ष समन्वय गर्ने।
  - समय समयमा कार्यक्रममा गतिविधिहरूको स्थलगत अनुगमन गरि आवश्यक सल्लाह उपलब्ध गराउने ।
- **पोषण फोकल पर्सन:**
- पोषणसम्बन्धी गतिविधिहरूको प्राविधिक मार्गदर्शन गर्ने, तथ्याङ्क सङ्कलन तथा प्रतिवेदन तयार गर्ने, र बहुक्षेत्रीय पोषण योजनासँग कार्यक्रमलाई जोड्ने।

यसरी जिम्मेवारी स्पष्ट हुँदा प्रत्येक तहका सरोकारवालाले आफ्नो भूमिकाअनुसार योगदान पुऱ्याउँछन्। सामुदायिक समिति र वडा पदाधिकारीले स्थानीय स्वामित्व सुनिश्चित गर्छन्, विद्यालय र स्वास्थ्य संस्थाले प्रत्यक्ष सेवा पुऱ्याउँछन्, स्थानीय सरकारले नीति तथा स्रोत उपलब्ध गराउँछ, र पोषण फोकल पर्सनले प्राविधिक तथा तथ्याङ्कीय आधारमा कार्यक्रमलाई सुदृढ बनाउँछ।

८. अपेक्षित परिणाम

पोषणमैत्री टोल वा वस्ती स्थापनाबाट समुदायमा खाद्य तथा पोषण

सुरक्षा सुनिश्चित हुने अपेक्षा गरिन्छ। यसले विशेष गरी बालबालिकामा देखिने कुपोषण दरलाई घटाउने र उनीहरूको शारीरिक तथा मानसिक विकासलाई सुदृढ बनाउने लक्ष्य राख्छ। गर्भवती महिला, स्तनपान गराउने आमा तथा वृद्धहरूको स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष सुधार ल्याउने छ। साथै, किशोरीहरूलाई पौष्टिक आहार र स्वास्थ्य शिक्षा उपलब्ध गराउँदा उनीहरूको शैक्षिक स्थिति, स्वास्थ्य र सामाजिक योगदानमा सकारात्मक प्रभाव पर्छ।

यस प्रक्रियाले समुदायमा सामाजिक सहभागिता र स्वामित्व बढाउनेछ। महिला समूह, विद्यालय, युवा क्लब, स्वास्थ्य संस्था र वडा समितिका पदाधिकारीहरू सक्रिय रूपमा संलग्न हुँदा पोषणमैत्री वातावरण सिर्जना हुन्छ। जब बालबालिका, महिला, किशोरी र वृद्ध सबै समूहमा पोषणका सूचकहरूमा सकारात्मक सुधार देखिन्छ।-जस्तै कुपोषण दर घट्नु, विद्यालयमा उपस्थित दर बढ्नु, गर्भवती महिलाको स्वास्थ्य अवस्था सुधार हुनु, र किशोरीहरूको पोषण स्थिति सुदृढ हुनु र त्यसपछि समुदायले औपचारिक रूपमा पोषणमैत्री घोषणा गर्न सक्ने अवस्था तयार हुन्छ।

पोषणमैत्री घोषणा गर्नका लागि स्थानीय सरकार, सामुदायिक समिति र पोषण फोकल पर्सनले संयुक्त रूपमा मूल्यांकन प्रतिवेदन तयार गर्छन्। प्रतिवेदनमा पोषण सुधारका सूचकहरू, सामाजिक सहभागिता, स्वास्थ्य सेवा पहुँच, खानेपानी र सरसफाइको अवस्था, तथा विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमको प्रभाव समावेश गरिन्छ। जब यी सबै पक्षमा सकारात्मक प्रगति देखिन्छ, समुदायलाई पोषणमैत्री टोल वा वस्ती घोषणा गरिन्छ, जसले दीर्घकालीन सामाजिक विकासमा योगदान पुऱ्याउँदै समुदायलाई आत्मनिर्भर, स्वस्थ र समावेशी बनाउँछ।

सारांश

पोषणमैत्री नमुना टोल भन्नाले समुदायका सबै नागरिक'विशेषतः

गर्भवती तथा सुत्केरी महिला, किशोरि र पाँच वर्षमुनिका बालबालिकालाई पर्याप्त, सुरक्षित र पोषणयुक्त खाद्य, स्वास्थ्य सेवा तथा अनुकूल वातावरण सुनिश्चित गरिएको गाउँ हो। यस्तो गाउँमा पोषणलाई केवल स्वास्थ्यको विषय नभई कृषि, शिक्षा, खानेपानी, पशुपन्छी, महिला बालबालिका विकास र शासकीय व्यवस्थासँग एकीकृत गरिएको हुन्छ।

खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्रमा सबै घरधुरीलाई सुरक्षित खानेपानी, शौचालयको पूर्ण प्रयोग, हात धुने सुविधा र फोहर व्यवस्थापन सुनिश्चित गरिन्छ, जसले संक्रमणजन्य रोग घटाई पोषक तत्त्वको राम्रो अवशोषणमा सहयोग पुऱ्याउँछ। स्वास्थ्य क्षेत्रमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा, मातृ-शिशु तथा बाल स्वास्थ्य, कुपोषण पहिचान र उपचार, सूक्ष्मपोषक तत्त्वको आपूर्ति र रोग रोकथाम कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिन्छ।

महिला तथा बालबालिका क्षेत्रमा मातृ पोषण, शिशु तथा बाल पोषण, प्रारम्भिक बाल विकास, किशोरीमैत्री सेवा, संरक्षण र सशक्तिकरण कार्यक्रमहरू प्राथमिकतामा राखिन्छन्। शिक्षा क्षेत्रमा पोषणमैत्री विद्यालय वातावरण, विद्यालय भोजन/दिवा खाजा, पोषण र स्वास्थ्य शिक्षा, WASH सुविधा तथा विद्यालय बगैंचामार्फत व्यवहारिक सिकाइ प्रवर्द्धन गरिन्छ।

कृषि विकास क्षेत्रमा पोषणसंवेदनशील कृषि प्रणाली अपनाई विविध बाली, पोषण बगैंचा, स्थानीय तथा रैथाने बालीको संरक्षण, सिंचाइ र बजार पहुँच सुनिश्चित गरिन्छ। पशुपन्छी विकास क्षेत्रमा दूध, अण्डा र मासु जस्ता पशुमा आधारित पोषिला खाद्य वस्तुहरूको उपलब्धता, पशु स्वास्थ्य सेवा, खोप, आहार व्यवस्थापन र साना किसानमैत्री उद्यम विकासमा जोड दिइन्छ।

यी सबै क्षेत्रलाई प्रभावकारी रूपमा जोड्ने आधार शासकीय प्रबन्ध हो, जसअन्तर्गत स्पष्ट नीति, बहुक्षेत्रीय समन्वय संयन्त्र, पोषणमुखी

योजना तथा बजेट, समुदाय सहभागिता, पारदर्शिता, अनुगमन र तथ्यमा आधारित निर्णय सुनिश्चित गरिन्छ। स्थानीय तहको नेतृत्व, जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीको क्षमता विकास र साझेदारीमार्फत कार्यक्रम दिगो बनाइन्छ।

समग्रमा, पोषणमैत्री नमुना गाउँ भनेको बहुक्षेत्रीय, समुदाय केन्द्रित र दिगो विकासको अभ्यास हो, जसले कुपोषण न्यूनीकरण गर्दै स्वस्थ, सक्षम र समृद्ध समाज निर्माणमा योगदान पुऱ्याउँछ।

अनुसूची-१
पोषणमैत्री नमुना टोलमा संलग्न हुनुपर्ने विषयवस्तुहरु

परिचय

- टोल वस्तीको संक्षिप्त परिचय अवस्थिती जनसंख्यिक विवरण वसोवास गर्ने विभिन्न जातजातिको विवरण

टोल वस्तिको अवस्था

- टोल वस्तीमा हालको पोषणको अवस्था
- अति शिघ्रकडा कडा कुपोषण (Seviour Acute Malnutrition-SAM) र मघ्यम शिघ्र कडा कुपोषण(Moderate Acute Malnutrition-MAM) भएका बालबालिकाहरु विगतमा र हाल रहे/नरहेको विषय उल्लेख गर्ने
- सुनौला हजार दिनका घरपरिवार सम्बन्धी जानकारी (कति घरमा सुनौला हजार दिनका सदस्य रहेका छन् सो को विवरण लेख्ने)
- समुदायका सदस्यहरुको आर्थिक अवस्था (आफ्नो उत्पादन र नियमित कमाइवाट खान पुग्ने परिवारको विवरण तयार गर्ने)
- खाद्य संकट तथा जोखिमको अवस्था (टोल वस्तीमा खाद्य संकट तथा जोखिमको अवस्थाको विवरण तयार गर्ने)

बस्तीका मुख्य समस्याहरु: ....

अनुसूची-२

पोषणमैत्री नमुना गाउँ ।टोल कार्यक्रममा प्रस्तावित कार्यक्रमहरू

प्रस्तावित कार्यक्रमको नाम:

कार्यक्रम अन्तर्गत प्रस्तावित कार्यक्रमहरू:

क सं	मुख्य क्रियाकलापहरू	लाभान्वित हुने संख्या	कैफियत
१			

लागत साझेदारी : (समुदायले गर्ने साझेदारीको विवरण उल्लेख गर्ने)

पोषण सुधारका कार्य योजना :

क सं	मुख्य क्रियाकलापहरू	समायवधि	स्थान
१			

उपलब्धि: (कार्यक्रम संचालन पछिको उपलब्धिहरु समावेश गर्ने)

क सं	सूचक	हालको अवस्था	२ वर्षपछि अपेक्षित अवस्था
१			

पोषणमैत्री नमुना टोल ।गाँउ कार्यक्रम संचालनको लागि टोल वस्ती प्रमाणीकरणका आधारहरु :

क.सं	मापदण्ड	अवस्था		अंकभार
१	अति शिघ्रकडा कडा कुपोषण (Seviour Acute Malnutrition-SAM)र मध्यम शिघ्र कडा कुपोषण(Moderate Acute Malnutri-tion-MAM) भएका बालबालिका सख्या सबै भन्दा धेरै रहेको	स्रिघ्र कुपोषित बालबालिकाको संख्या	राष्ट्रिय औषत (२. १) भन्दा बढी भएमा	२०
			राष्ट्रिय औषत (२. १) भन्दा कम भएमा	१०
			शुन्य भएमा	०

क्र.सं	मापदण्ड	अवस्था		अंकभार
२	लाभान्वित समुदाय भित्र सुनौला हजार दिनका महिलाको सङ्ख्या	सुनौला हजार दिनको महिलाको प्रतिशत	१० प्रतिशत भन्दा वढी भएमा	२०
			१० प्रतिशत भन्दा वढी भएमा	१०
			शुन्य भएमा	०
३	लाभान्वित समुदाय भित्र विपन्न परिवारको प्रतिशत	विपन्न घरधुरिको प्रतिशत	शतप्रतिशत	२०
			८० देखि ९९सम्म	१०
			८० प्रतिशत भन्दा कम	०
४	सामाजिक रूपमा पछाडी परेका वर्ग ।समुदायको प्रतिशत	सामाजिक रुपमा पछाडी परेका वर्ग समुदाय	५० प्रतिशत भन्दा बढी	२०
			५० प्रतिशत भन्दा कम	१०
			० प्रतिशत भएमा	०
५	लाभान्वित वर्गको पोषण सेवा सँगको पहुँच भौगोलिक विकटता	लाभग्राही घरदेखि स्वास्थ्य संस्था सम्मको दुरी	३० मिनेट भन्दा बढी भएमा	२०
			१५ देखि ३० मिनेट	१०
			३० मिनेट भन्दा कम	०
६	खाद्य संकट तथा जोखिम बढी भएको	आफ्नो नियमित आम्दानीवाट ६ महिना भन्दा कम समय मात्र खान पुग्ने परिवारको प्रति-शत	५० प्रतिशत भन्दा बढी	२०
			५० प्रतिशत भन्दा कम	१०
			० प्रतिशत भएमा	०

नोटः

सूचक नं. १, २ र ३ : एकीकृत स्वास्थ्य व्यावस्थापन सूचना प्रणाली (HMIS) को फारम न. ९.१ (महिला सामुदायिक स्वास्थ्य स्वयंसेविका) बाट शीघ्र कुपोषित बालबालिकाको संख्या (भिटामिन ए/ जुकाको औषधि पाएका ५ वर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिकाको संख्याको आधारमा सुनौला हजार दिनका आमाको संख्या २३ महिना भित्र पूर्ण खोप प्राप्त गरेका बालबालिकाको संख्या) बाट लिन सकिने,

सूचक न. ४ः लाभान्वित समूह भित्र विपन्न समूदायका घरधुरीको प्रतिशत गाउँ।नगपालिकाले पहिचान गरेका विपन्न घरधुरीहरुको विवरण भएमा सोही विवरणलाई आधार मान्ने,

सूचक नं. ६ : गाउँ।नगर पालिकासँग विवरण भएमा सोही आधारमा गर्ने, उक्त विवरण उपलब्ध नभएमा घरधुरी सर्वेक्षण गरी लाभग्राहीले स्घोषणालाई आधार मान्न सकिने ।

सामाजिक रूपमा पछाडि परेका समूदाय भन्नाले नेपाल सरकारले विपन्न तथा पिछडिएका वर्गको रूपमा समावेश गरेको समूदायको सख्याको आधारमा गणना गर्ने,

अनुसूची-३

पोषणमैत्री नमुना टोलमा खानेपानी तथा सरसफाइ (WASH) क्षेत्रमा हुनुपर्ने प्रमुख सुविधाहरू

१. खानेपानीसम्बन्धी सुविधाहरू

- सबै घरधुरीलाई सुरक्षित, शुद्ध र नियमित खानेपानीको पहुँच
- पाइप धारा, धारामा ट्यांकी वा सुरक्षित मुहानबाट पानी आपूर्ति
- पानीको गुणस्तर परीक्षण (जैविक तथा रासायनिक) नियमित रूपमा

- घरमै पानी सुरक्षित भण्डारण गर्ने अभ्यास (ढाकिएको भाँडो, सफा ट्यांकी)
- पानी शुद्धीकरणका उपायहरू (उमाल्ने, फिल्टर, क्लोरिन प्रयोग) को प्रयोग
- विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी र सार्वजनिक स्थानमा छुट्टै खाने-पानीको व्यवस्था

२. सरसफाइ (Sanitation) सम्बन्धी सुविधाहरू

- सबै घरधुरीमा सुरक्षित शौचालय
- महिला, बालबालिका, वृद्ध र अपाङ्गमैत्री शौचालय
- विद्यालय तथा स्वास्थ्य संस्थामा छुट्टै र सफा शौचालय
- फोहर व्यवस्थापन प्रणाली (घरायसी फोहर छुट्याउने सड्ने र नसड्ने फोहरको व्यवस्थापनका लागि डस्टविनको व्यवस्थापन)
- नियमित रूपमा टोल र बस्तीको सरसफाइ कार्यक्रम सञ्चालन
- मलमूत्र व्यवस्थापन (सेप्टिक ट्यांकी, ढल व्यवस्थापन) सुरक्षित ढङ्गले

३. हात धुने तथा व्यक्तिगत स्वच्छता

- शौचालय नजिक र भान्सामा साबुन पानीसहित हात धुने स्थान
- शौचपछि, खाना पकाउनु अघि र खानु अघि हात धुने बानीको प्रवर्द्धन
- विद्यालयमा बालमैत्री हात धुने स्थान
- महिलाको महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन (MHM) का लागि सुविधा

४. WASH बीचको समन्वय

- सुरक्षित पानी र सरसफाइमार्फत झाडापखाला, कृमिरोग, संक्रमण न्यूनीकरण
- बालबालिकामा पोषक तत्त्वको राम्रो अवशोषण सुनिश्चित
- गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाका लागि विशेष स्वच्छता सुविधा
- स्वास्थ्य, कृषि र खानेपानी शाखाबीच बहुक्षेत्रीय समन्वय

५. व्यवहार परिवर्तन तथा जनचेतना

- खानेपानी र सरसफाइसम्बन्धी जनचेतनामूलक तालिम र अभियान
- महिला समूह, आमा समूह, FCHV मार्फत व्यवहार परिवर्तन सन्देश
- विद्यालयमार्फत बालबालिकामा स्वच्छता संस्कार विकास

अनुसूची-४

पोषणमैत्री नमुना टोलमा स्वास्थ्य क्षेत्रमा हुनुपर्ने प्रमुख सुविधाहरू

१. आधारभूत स्वास्थ्य सेवा सुविधा

- बस्तीमा सुलभ र गुणस्तरीय आधारभूत स्वास्थ्य सेवा
- कार्यशील स्वास्थ्य चौकी/स्वास्थ्य इकाइको पहुँच (२४ घण्टा सेवा वा रेफरल व्यवस्था सहित)
- दक्ष स्वास्थ्यकर्मी (ANM, HA, स्टाफ नर्स, FCHV) को उपलब्धता
- आवश्यक औषधि, भ्याक्सिन र पोषणसम्बन्धी सामग्रीको नियमित आपूर्ति

२. मातृ, शिशु तथा बाल स्वास्थ्य (MNCH)

- गर्भवती महिलाका लागि नियमित ANC जाँच (कम्तीमा ४ पटक)
- सुरक्षित सुत्केरी सेवा र संस्थागत प्रसूति प्रवर्द्धन
- सुत्केरीपछिको जाँच (PNC) र पोषण परामर्श
- शिशु तथा बालबालिकाको नियमित वृद्धि अनुगमन (Growth Monitoring)
- स्तनपान (पहिलो ६ महिना मात्र आमाको दूध) र पूरक आहारसम्बन्धी परामर्श

३. पोषणसम्बन्धी विशेष सेवा

- कुपोषणको पहिचान (MUAC, तौल-उचाइ मापन)
- कुपोषित बालबालिकाका लागि समुदायमा आधारित व्यव-स्थापन (CMAM)
- सूक्ष्मपोषक तत्त्वको आपूर्ति (आइरन, फोलिक एसिड, भिटामिन A, जिङ्क)

- किशोरी तथा महिलाका लागि पोषण परामर्श र सप्लिमेन्ट

४. रोग रोकथाम तथा स्वास्थ्य प्रवर्द्धन

- पूर्ण खोप सेवा (EPI) को सुनिश्चितता
- झाडापखाला, श्वासप्रश्वास, कृमिरोग नियन्त्रण कार्यक्रम
- सरुवा रोग रोकथाम र महामारी तयारी
- परिवार नियोजन सेवा र प्रजनन स्वास्थ्य परामर्श

५. स्वास्थ्य, WASH र पोषणबीच समन्वय

- खानेपानी, सरसफाइ र स्वास्थ्यबीच एकीकृत सेवा प्रवाह
- पोषणसँग सम्बन्धित रोगहरूको शीघ्र पहिचान र उपचार
- स्वास्थ्य संस्थामा स्वच्छ, पोषणमैत्री र बालमैत्री वातावरण

६. समुदाय सहभागिता र व्यवहार परिवर्तन

- महिला समूह, आमा समूह र किशोरी समूह मार्फत स्वास्थ्य र पोषण शिक्षा
- FCHV मार्फत घरदैलो स्वास्थ्य तथा पोषण सन्देश प्रवाह
- विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम सञ्चालन

७. अनुगमन, तथ्याङ्क र सुशासन

- स्वास्थ्य तथा पोषणसम्बन्धी डाटा संकलन र प्रयोग
- जोखिमयुक्त समूह (गर्भवती, सुत्केरी, ५ वर्षमुनिका बालबालिका) को नियमित फलोअप
- स्थानीय तह, स्वास्थ्य संस्था र समुदायबीच समन्वय

अनुसूची-५
पोषणमैत्री नमुना टोलमा महिला तथा बालबालिका क्षेत्रमा हुनुपर्ने प्रमुख सुविधाहरू

१. महिला तथा बालबालिकामैत्री सेवा संरचना

- महिला तथा बालबालिकाका लागि सुलभ, सुरक्षित र समावेशी सेवा केन्द्र
- स्वास्थ्य संस्था, वडा कार्यालय वा सामुदायिक भवनमा महिला र बालमैत्री कक्ष
- अपाङ्गमैत्री र बालमैत्री भौतिक संरचना

२. मातृ पोषण तथा सशक्तिकरण

- गर्भवती र सुत्केरी महिलाका लागि पोषण परामर्श र नियमित फलोअप
- आइरन-फोलिक एसिड, क्याल्सियम, डि-वर्मिङ सेवा
- गर्भावस्थामा विश्राम, आहार र मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी सचेतना
- महिलाको आर्थिक सशक्तिकरण (सीप विकास, आयआर्जन कार्यक्रम)

३. शिशु तथा बाल पोषण (IYCF)

- शिशु तथा साना बालबालिकाका लागि उचित स्तनपान र पूरक आहार प्रवर्द्धन
- बाल वृद्धि अनुगमन (तौल, उचाइ, MUAC) नियमित रूपमा
- कुपोषण पहिचान, परामर्श र रेफरल सेवा
- बालमैत्री पूरक आहार पकाउने अभ्यास/प्रदर्शन

४. प्रारम्भिक बाल विकास (ECD)

- बालविकास केन्द्र (ECD) वा बालमैत्री सिकाइ केन्द्र
- पोषणयुक्त दिवा खाजा कार्यक्रम
- खेल, सिकाइ र मनोसामाजिक विकासका गतिविधि
- अभिभावक शिक्षण (parenting education) कार्यक्रम

५. किशोरी स्वास्थ्य र पोषण

- किशोरीमैत्री स्वास्थ्य सेवा (AFHS)
- महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन (MHM) का लागि सुरक्षित र सम्मानजनक सुविधा
- किशोरी पोषण, जीवन सीप र आत्मसम्मान विकास कार्यक्रम
- विद्यालय तथा समुदायमा किशोरी समूह सञ्चालन

६. संरक्षण, सुरक्षा र अधिकार

- महिला तथा बालबालिकामाथि हुने हिंसा, शोषण र दुर्व्यवहार रोकथाम संयन्त्र
- उजुरी, परामर्श र मनोसामाजिक सहयोग सेवा
- बाल विवाह, बालश्रम र लैङ्गिक विभेदविरुद्ध अभियान
- जन्मदर्ता र सामाजिक सुरक्षा पहुँच सुनिश्चित

७. समुदाय सहभागिता र नेतृत्व

- आमा समूह, महिला समूह र बाल क्लबको सक्रियता
- FCHV, सामाजिक परिचालक र स्थानीय नेतृत्वको समन्वय
- घरदैलो परामर्श र व्यवहार परिवर्तन संचार (BCC)

८. अनुगमन, समन्वय र सुशासन

- महिला तथा बालबालिकासम्बन्धी डाटा संकलन र प्रयोग
- जोखिमयुक्त समूहको लक्षित सेवा
- स्वास्थ्य, शिक्षा, कृषि र सामाजिक विकास क्षेत्रबीच बहुक्षेत्रीय समन्वय

अनुसूची-६

पोषणमैत्री नमुना टोलमा शिक्षा क्षेत्रमा हुनुपर्ने प्रमुख सुविधाहरू

१. पोषणमैत्री शैक्षिक वातावरण

- विद्यालयहरूमा सुरक्षित, सफा र बालमैत्री शैक्षिक वातावरण
- कक्षा कोठा, खेलमैदान र विश्राम स्थान स्वच्छ तथा सुरक्षित
- अपाङ्गमैत्री पूर्वाधार (र्‍याम्प, शौचालय, पानी)

२. विद्यालय पोषण कार्यक्रम

- विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम (स्थानीय तथा पौष्टिक खाद्य प्रयोग)
- उमेरअनुसार सन्तुलित आहारको व्यवस्था
- कुपोषित बालबालिकाको पहिचान र रेफरल
- विद्यालयस्तरमा पोषणमैत्री मेनु योजना

३. पाठ्यक्रम र सिकाइमा पोषण

- पाठ्यक्रममा पोषण, स्वास्थ्य, सरसफाइ र जीवन सीप शिक्षा समावेश
- व्यवहारिक सिकाइ (खाना पकाउने, हात धुने अभ्यास)
- शिक्षकहरूको पोषण र स्वास्थ्यसम्बन्धी क्षमता विकास

४. विद्यालय WASH सुविधा

- विद्यालयमा सुरक्षित खानेपानीको व्यवस्था
- छात्र-छात्राका लागि छुट्टाछुट्टै र सफा शौचालय
- साबुन पानीसहित हात धुने स्थान
- किशोरीमैत्री महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन (MHM) सुविधा

५. विद्यालय बगैंचा तथा व्यवहारिक पोषण शिक्षा

- विद्यालय पोषण बगैंचा (तरकारी, फलफूल, जडीबुटी)

- विद्यार्थीलाई स्थानीय र पौष्टिक खाद्यबारे ज्ञान
- बगैंचाको उत्पादनलाई विद्यालय भोजनसँग जोड्ने अभ्यास

६. विद्यार्थी स्वास्थ्य तथा पोषण सेवा

- नियमित स्वास्थ्य तथा पोषण परीक्षण (तौल, उचाइ, आँखाको जाँच, दाँत)
- कृमिनाशक औषधि, आयरन ट्याब्लेट वितरण
- विद्यालय स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन

७. अभिभावक र समुदायको सहभागिता

- विद्यालय व्यवस्थापन समिति (SMC) र अभिभावकसँग समन्वय
- अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम (घरमै पोषण अभ्यास)
- समुदायसँग मिलेर पोषण सचेतना अभियान

८. समावेशीता, सुरक्षा र संरक्षण

- छात्रा, दलित, जनजाति र अपाङ्गता भएका बालबालिकाको समावेशी पहुँच
- विद्यालयमा हिंसा, दुर्व्यवहार र विभेदविरुद्ध सुरक्षित वातावरण
- बाल क्लब र जीवन सीप क्लब सञ्चालन

९. अनुगमन र समन्वय

- शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी र कृषि क्षेत्रबीच बहुक्षेत्रीय समन्वय
- पोषणसम्बन्धी विद्यालय डाटा संकलन र प्रयोग
- स्थानीय तहबाट नियमित अनुगमन र सहयोग

अनुसूची-७

पोषणमैत्री नमुना टोलमा कृषि विकास क्षेत्र प्रमुख सुविधाहरू

१. पोषणसंवेदनशील कृषि प्रणाली

- विविध र सन्तुलित बाली प्रणाली (धान, गहुँ मात्र नभई दाल, तरकारी, फलफूल, तेलहन)
- करेसावारी तथा सामुदायिक पोषण बगैंचा (Nutrition Garden)
- स्थानीय/रैथाने तथा पोषक बालीको संरक्षण र प्रवर्द्धन
- मौसम अनुकुल र जलवायू-मैत्री कृषि अभ्यास

२. बीउ, मल र प्राविधिक सहयोग

- गुणस्तरीय तथा स्थानीय अनुकूल बीउ-बिजनको सहज उप-लब्धता
- जैविक मल, कम्पोस्ट, हरियो मलको प्रयोग प्रवर्द्धन
- कृषि प्राविधिक (JT/JTA) मार्फत नियमित प्राविधिक सेवा
- माटो परीक्षण र सन्तुलित मल व्यवस्थापन

३. साना पशुपालन र मत्स्य विकास

- कुखुरा, बाख्रा, गाई/भैंसी जस्ता साना पशुपालन
- अण्डा, दूध र मासु जस्ता पशुमा-आधारित पोषक खाद्य उपलब्धता
- पशु स्वास्थ्य सेवा (खोप, उपचार)

४. सिंचाइ, प्रविधि र संरचना

- साना तथा सामुदायिक सिंचाइ सुविधा (ट्यांकी, ड्रिप, स्प्रिंक-लर)
- कृषि औजार र साना प्रविधिमा पहुँच
- उत्पादन भण्डारण, संकलन केन्द्र र चिस्यान गृह (जहाँ

सम्भव)

५. महिला, किशोरी र विपन्नमुखी कृषि

- महिलामैत्री कृषि कार्यक्रम (समूह खेती, बीउ बैंक)
- किशोरी र आमाहरूलाई लक्षित पोषण बगैंचा तालिम
- भूमिहीन, साना किसान र विपन्न वर्गलाई लक्षित सहयोग

६. पोषण संवेदनशिल व्यवहार परिवर्तन

- कृषि र पोषणबीचको सम्बन्धबारे व्यवहार परिवर्तन तालिम
- "उत्पादन उपभोग—पोषण" चक्रको अभ्यास
- घरमै उत्पादन गरिएको पोषक खाद्यको उपभोग प्रवर्द्धन

७. बजार पहुँच र मूल्य श्रृंखला

- स्थानीय बजार, सहकारी र किसान समूहको सुदृढीकरण
- पोषक बालीको उचित मूल्य सुनिश्चित
- विद्यालय दिवाखाजा र स्थानीय बजारसँग किसान उत्पादनको जोड

८. जोखिम व्यवस्थापन र दिगोपन

- जलवायु जोखिम न्यूनीकरण (बिमा, विविध बाली)
- कीरा तथा रोग व्यवस्थापन (IPM)
- कृषि—वन (Agro-forestry) र वातावरण संरक्षण

९. बहुक्षेत्रीय समन्वय र अनुगमन

- कृषि, स्वास्थ्य, शिक्षा र खानेपानी क्षेत्रबीच समन्वय
- पोषण सूचकसँग जोडिएको कृषि डाटा संकलन
- स्थानीय तहबाट नियमित अनुगमन र सिकाइ

अनुसूची-८

पोषणमैत्री नमुना टोलमा पशुपन्छी विकास क्षेत्र हुनुपर्ने प्रमुख सुविधाहरू

१. पोषण-संवेदनशील पशुपन्छी प्रणाली

- घरायसी स्तरमा दूध, अण्डा र मासु उत्पादन सुनिश्चित गर्ने प्रणाली
- साना किसानमैत्री पशुपन्छी कार्यक्रम (कुखुरा, बाख्रा, गाई/भैंसी)
- स्थानीय जात/नस्लको संरक्षण र सुधार
- विपन्न तथा सुनौला हजार दिनका आमाहरू लक्षित पशुपन्छी कार्यक्रम

२. पशु स्वास्थ्य तथा उपचार सेवा

- नियमित पशु स्वास्थ्य शिविर
- पशु चिकित्सक/पशु प्राविधिकको पहुँच
- सामान्य औषधि र उपचार सामग्रीको उपलब्धता
- रोग पहिचान र शीघ्र उपचार तथा रेफरल

३. खोप तथा रोग नियन्त्रण

- प्रमुख पशु रोगविरुद्ध अनिवार्य खोप कार्यक्रम
- कुखुरामा रानीखेत, गम्बोरो; पशुमा FMD, PPR आदि नियन्त्रण
- जैविक सुरक्षा (Bio-security) अभ्यास प्रवर्द्धन
- महामारीजन्य रोगप्रति तयारी योजना

४. पशु आहार र पोषण

- गुणस्तरीय पशु आहार, घाँस, दाना र पोषण ब्लक को उपलब्धता

- हरियो घाँस खेती (नेपियर, स्टाइलो आदि)
- पराल, घाँस र दानाको सुरक्षित भण्डारण
- पशुपन्छी पोषणसम्बन्धी तालिम

५. गोठ, खोर र सरसफाइ

- स्वच्छ, सुरक्षित र हावापानी अनुकूल गोठ/खोर
- फोहर, गोबर र मलको सुरक्षित व्यवस्थापन (कम्पोस्ट/बायोग्यास)
- पशु मानव स्वास्थ्य सुधारका लागि सरसफाइ मापदण्ड

६. पशुजन्य खाद्यको सुरक्षा र गुणस्तर

- दूध, अण्डा र मासुको स्वच्छ उत्पादन, संकलन र भण्डारण
- दूध परीक्षण (गुणस्तर, मिलावट नियन्त्रण)
- खाद्य सुरक्षा र स्वच्छताबारे किसान सचेतना

७. बजार पहुँच र मूल्य श्रृंखला

- दूध संकलन केन्द्र, सहकारी र स्थानीय बजारसँग जोड
- पोषणमैत्री उत्पादनको उचित मूल्य सुनिश्चित
- विद्यालय भोजन/समुदाय कार्यक्रमसँग पशुजन्य उत्पादनको उपयोग

८. सीप विकास र आयआर्जन

- पशुपन्छी पालनसम्बन्धी तालिम र क्षमता विकास
- महिला, युवा र विपन्नका लागि उद्यमशीलता सहयोग
- साना पशुपन्छी उद्यम (अण्डा, दूध, बाख्रा पालन)

९. जोखिम व्यवस्थापन र दिगोपन

- पशु बिमा र क्षति न्यूनीकरण व्यवस्था
- जलवायू —अनुकूल पशुपालन अभ्यास

- कृषि—पशुपालन एकीकृत प्रणाली (Integrated Farming)

१०. बहुक्षेत्रीय समन्वय र अनुगमन

- कृषि, स्वास्थ्य, पोषण र स्थानीय तहबीच समन्वय
- पोषण सूचकसँग जोडिएको पशुपन्छी डाटा संकलन
- नियमित अनुगमन, सिकाइ र सुधार

अनुसूची-९

पोषणमैत्री नमुना गाउँको शासकीय प्रबन्धमा तल उल्लेखित मुख्य सुविधाहरु

१. स्पष्ट नीति, रणनीति र मापदण्ड

- स्थानीय तहबाट पोषणमैत्री नमुना गाउँसम्बन्धी स्पष्ट नीति/कार्यविधि
- बहुक्षेत्रीय पोषण योजना (MSNP) सँग नीतिगत सामञ्जस्य
- गाउँ/वडास्तरमा पोषणमैत्री घोषणा र कार्यान्वयन मापदण्ड

२. संस्थागत संरचना र समन्वय संयन्त्र

- स्थानीय तहस्तरीय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा समन्वय समिति गठन
- वडा तहमा बहुक्षेत्रीय कार्यदल (स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, WASH, महिला/बालबालिका)
- स्पष्ट जिम्मेवारी बाँडफाँड (Roles & Responsibilities)

३. बहुक्षेत्रीय योजना र बजेट व्यवस्था

- वार्षिक योजना तथा बजेटमा पोषणमुखी कार्यक्रम अनिवार्य समावेश
- स्वास्थ्य, कृषि, शिक्षा, पशुपन्छी, खानेपानी कार्यक्रमहरू

एकीकृत ढङ्गले योजना

- लक्षित समूह (गर्भवती, सुत्केरी, ५ वर्षमुनिका बालबालिका, किशोरी) लाई प्राथमिकता

४. जनप्रतिनिधि र कर्मचारीको क्षमता विकास

- जनप्रतिनिधि, वडा सचिव, शाखा प्रमुखहरूका लागि पोषण र सुशासन तालिम
- पोषण-संवेदनशीलयोजना बनाउने सीप विकास
- परिणाममुखी (Result-based) कार्यसम्पादन संस्कार

५. समुदाय सहभागिता र उत्तरदायित्व

- आमा समूह, महिला समूह, किसान समूह, बाल क्लबको निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता
- सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक लेखापरीक्षण
- समुदायबाट अनुगमन र प्रतिपुष्टि संयन्त्र

६. पारदर्शिता र वित्तीय सुशासन

- बजेट, कार्यक्रम र उपलब्धिको सार्वजनिक जानकारी
- पोषण सम्बन्धी खर्चको स्पष्ट लेखाजोखा
- अनियमितता रोकथाम र आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली

७. अनुगमन, मूल्याङ्कन र तथ्याङ्क प्रयोग

- पोषणमैत्री गाउँका लागि स्पष्ट सूचक (Indicators)
- नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन प्रणाली
- तथ्यमा आधारित निर्णय (Evidence-based planning)

८. जोखिम व्यवस्थापन र दिगोपन

- प्राकृतिक विपद्, खाद्य संकट वा महामारीप्रति पूर्वतयारी योजना
- कार्यक्रमको निरन्तरताका लागि स्थानीय स्रोत परिचालन

- सफल अभ्यासको दस्तावेजीकरण र विस्तार (Scaling up)

९. साझेदारी र सहकार्य

- NGO/INGO, सहकारी, निजी क्षेत्रसँग रणनीतिक साझेदारी
- विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, सहकारीमार्फत कार्यक्रम कार्यान्वयन
- बाह्य स्रोतको स्थानीय प्राथमिकताअनुसार परिचालन

१०. समावेशीता र अधिकारमा-आधारित दृष्टिकोण

- लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीता (GESI)
- सीमान्तकृत, विपन्न र जोखिमयुक्त समुदायलाई प्राथमिकता
- अधिकारमा आधारित र मानव-केन्द्रित शासन अभ्यास

आज्ञाले,
मनोज साह
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत